

Bažnyčios istorija Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto profesorių Antano Alekno ir Jono Totoraičio apibendrinamojo pobūdžio darbuose

Straipsnyje analizuojami istorikų, Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto profesorių Antano Alekno ir Jono Totoraičio sintetinio pobūdžio darbai ir vadovėliai lyginant kontroversiškausių Bažnyčios istorijos temų, tokių kaip kryžiaus karai, inkvizicija, reformacija, pateikimą.

This article analyzes the synthetic works and textbooks written by Vytautas Magnus University professors Antanas Alekna and Jonas Totoraitis. Author compares how these historians represented the most controversial themes of the Church history such as the Crusades, the Inquisition, and the Reformation. The question is raised of how it correlates with the understanding of methods of the so-called critical historiography.

Ivadas

Abiejų Lietuvos mokslinės istoriografijos pionierių – kanauninko Antano Alekno (1872–1930) ir marijonų vienuolio Jono Totoraičio (1872–1941) 140 metų gimimo metinės bus švenčiamos 2012 metais. Jie pirmieji 1922 m. įsteigtame Lietuvos universitete Teologijos-filosofijos fakultete skaitė Lietuvos ir visuotinės istorijos kursus, vedė istorijos seminarus. Jų studentai buvo Zenonas Ivinskis, Jonas Matusas, Simas Sužiedėlis, Bronius Dundulis, Paulius Šležas ir daugelis kitų pasižymėjusių jaunosios kartos istorikų, kurie tęsė istorijos mokslo darbus. J. Totoraitis – pirmasis lietuvis, 1904 m. apgynęs disertaciją istorine tematika (apie karalių Mindaugą¹) Šveicarijos katalikiškajame Fribūro universitete. Nuo 1923 m. rudens semestro Lietuvos universitete skaitė naujųjų amžių istorijos kursą, vėliau – visuotinę naujųjų amžių istoriją, istorijos metodologiją, paleografiją. Dalis darbų, tarp kurių ir „Lietuvos Bažnyčios istorija“, liko neišspausdinti. A. Alekna 1897 m. Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje įgijo teologijos licenciatą laipsnį. Istorijos mokslo metodų studijuoti jam neteko, istoriku tapo autodiaktiniu būdu.

Istoriografijoje tiek A. Alekno, tiek J. Totoraičio mokslinis objektyvumas buvo nesiekiamas. Prelatas Adomas Jakštas-Dambrauskas teigė, jog A. Alekno veikalams

būdinga bendra ypatybė – objektyvumas ir moksliškas rimtumas². Profesorius Vytautas Merkys, vertindamas A. Alekno monografiją apie vyskupą Motiejų Valančių, teigė, kad jos autorius, sekdamas pozityvistine istorijos mokykla, visus savo teiginius stengėsi atidžiai argumentuoti, dažnai leisdamas patiems tinkamai sugrupuotiems faktams kalbėti autoriaus vardu³. Tą patį V. Merkys pakartojo ir „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“: „Pozityvizmo krypties istorikas, pirmenybę teikė pirminiams šaltiniams, istorinius faktus atskyrė nuo romantikų legendų.“⁴ Rašydamas apie Joną Matusą – vieną iš A. Alekno mokinių – aiškino, jog „pozityvizmo dvasia J. Matusą pasiekė ir per Teologijos-filosofijos fakulteto profesorius. Jame Bažnyčios ir Lietuvos istoriją dėstė profesorius Antanas Alekna, docentas Pranas Penkauskas. Abu jie buvo Peterburgo Romos katalikų dvasinės akademijos auklėtiniai, joje gavę pirmuosius teologijos laipsnius. Nors Dvasinė akademija, suprantama, kaip svarbiausią tikslą turėjo auklėtiniams duoti teologinį išsimokslinimą, tačiau dėl vyriausybės rusifikacinės politikos joje buvo sustiprintas Rusijos istorijos ir rusų literatūros dėstymas. <...> šie studentai labai domėjosi rusų mokslininkų veikalais apie Lietuvos istoriją, kurie priskirtini minėtajai V. Kliučevskio mokyklai [ji, anot Zenono Norkaus, nuo istorinės politinės įvykių istoriografijos perėjo prie sociologizuotos masinių anoniminių procesų istoriografijos⁵ – V. S. past.]. Tuo nesunku įsitikinti pavarčius Teologijos-filosofijos fakulteto istorikų darbus“⁶. Toks profesoriaus aiškinimas įdomus, bet atidžiau pažvelgus į A. Alekno darbus matyti, kad jam artimesnis ne pozityvistinis, o idealistinis ir individualistinis – biografinis istorijos mokslo suvokimas. Nors tiek A. Alekna, tiek J. Totoraitis laikomi mokslinės-kritinės Lietuvos istoriografijos pradininkais, jų mokslinėje kūryboje galima išžvelgti skirtumų. J. Totoraitis pozityvizmu iš tiesų domėjosi ir savo „Istorijos metodo“ kurse pristatė „pozityvistinę šakelę“ – prancūzų filosofo Auguste'o Comte'o, anglų istoriko Henry'io Buckle'io mintis, jog sociologija – vienintelė moksliška žmonijos istorija ir jog atskiros žmogaus veiksmas žmonijos pažangai niekuomet nieko nereiškęs ir nereiškias. Visą pažangą daranti ir reiškianti tik žmonių masė. O masės veiksmas esą mechaniniai, lygiai taip, kaip gamtos dėsniai⁷. Tačiau jo paties darbai nenutolo nuo istorizmo istoriografijos krypties, t. y. vyraujančio politinės istorijos, atskirus istorijos veikėjus individualizuojančio naratyvo. Esama skirtumų ir abiejų profesorių didaktiniuose darbuose – vadovėliuose, skirtingai traktuojamos atskiros Bažnyčios istorijos problemos.

Straipsnio tikslas – analizuojant A. Alekno ir J. Totoraičio vadovėlius, išskirti Bažnyčios istorijos problemas ir palyginti jų aiškinimą.

Uždaviniai – aptarti tokių temų, kaip krikščioniškosios civilizacijos, kryžiaus karų, inkvizicijos, reformacijos ir istorijos mokslo prigimties, vertinimus minėtuose vadovėliuose. Šios temos pasirinktos kaip „populiariausios“ ir kontroversišiausios viešajame, taip pat ir akademiname istorijos diskurse.

J. Totoraičio vadovėlių „Vidurinių amžių istorija“ ir „Naujųjų amžių istorija“ 1923–1939 m. pasirodė penkios laidos. Vadovėlių skyriuose aptariamos tokios temos, kaip Bažnyčia ir krikščionybės platinimas, Bažnyčia XII ir XIII šimtmečiuose, Bažnyčios reikalai XIV ir XV šimtmečiuose. A. Alekno „Bažnyčios istorijoje“ yra trys stambios dalys, skirtos „senobiniams“, „viduriniams“ ir „naujesiems“ amžiams.

Apvaizdos reikšmė istorijoje

A. Voldemaras A. Alekno „Bažnyčios istorijos“ recenzijoje rašė:

Rašyti Bažnyčios istoriją – tai sunkiausias uždavinys visais žvilgsniais. <...> Prie to prisideda dar viena sunkenybė, kurios nėra kitų įstaigų istorijoje. Kiekvienas tikintis ne tik turi pripažinti, kad pats Dievas įkūrė Bažnyčią, bet kad ir toliau ją veda. Iš čia kyla dvigubas pavojus, arba visus Bažnyčios gyvenimo apsiraiškimus suversti Dievo atsakomybėn ir tuo būdu visai uždaryti duris moksliskam jos istorijos pažinimui, arba rodytis bedieviu, nepripažįstančiu atsiradimo Bažnyčios iš Dievo ir tolimesnio jos plėtojimos, atkingai Dievui vadovaujant.⁸

Kur reikia pradėti Bažnyčios istoriją?

Kun. Alekna pradeda kaip tik nuo Abraomo ir nurodo Dievo ryšį su žmonėmis; vadinasi, mažiausia su Adomo šeimyna, rojuje. Čia kalba teologas, bet ne istorikas, kuris nieko negali pasakyti šiuo žvilgsniu <...> Tokiu būdu kun. Alekna prasilenkė su istorijos tiesa, iškeldamas per aukštai pirmųjų krikščionių dorą. Jis dvigubai su ja apsilenkė, nes pagonių dorą vaizdina per žemai.⁹

Dėl reformacijos vertinimo:

Kaip menku daiktu turi rodytis autoriui visa šioji reforma, jei smarkesnis Liuterio sudraudimas galėjęs būtų ją sustabdyti! <...> Tik stebėtina, kad kun. Alekna, pastebėjęs Vokietijoje šį karštį, gimdantį audrą, iš te peršoko į atšalimą ir šaltumu bandė išaiškinti reformacijos karštumą!¹⁰

A. Alekną A. Voldemaras pavadino apologetu, o ne istoriku, teigė, jog geriau reikėjo išversti į lietuvių kalbą veikalą, parašytą gero specialisto¹¹.

A. Alekna 1922 m. „Mūsų senovėje“ paskelbė atsakymą Voldemarui:

Teisingas Bažnyčios istorijos ir teologijos santykių supratimas nebūtų leidęs p. Voldemarui peikti manęs už tai, kad naudojausi teologija, rašydamas Bažnyčios istoriją. Nėvienas mokslas neužsidaro savo kiaute, bet naudojasi kitų mokslų pagalba. <...> Teologija tarp kita ko turi svarbų istorinį dokumentą; tai yra Šventasis Raštas. <...> P. Voldemaras nori, kad istorijoje Dievo veikimo niekur nebūtų matytis. Tuo tarpu Dievo apreiškimas yra istorijos faktas, jis sako apie Dievo veikimą žmonėse. Kitas istorijos faktas yra Kristus ir jo stebuklai, taip pat Dievo veikimas.¹²

Kaip matyti, ši polemika – tai skirtingų pasaulėžiūrų susidūrimas. Mokslas teigia tik tai, ką galima įrodyti, stebėti ar paliesti, bet, anot Irenos Vaišvilaitės, „Katalikiškosios istorijos, arba katalikiškojo istorijos rašymo, nuostatos kyla iš katalikiškosios minties tradicijos. Panašiai kaip visa katalikiška intelektualinė veikla, istorijos studijos pirmiausia, derindamos tikėjimą ir protą, siekia tiesos kaip svarbiausio tyrimo tikslo. <...> Krikščionys Apvaizdą supranta kaip Dievo veikimą istorijoje. <...> Suderinti tikėjimą Apvaizda ir Apvaizdą omenyje turintį istorijos rašymą sunku kaip tik dėl Dievo veikimo ne pagrindiniame, o antrajame istorijos dramos plane.“¹³

Rasės ir kultūra

J. Totoraičio vadovėlyje „Vidurinių amžių istorija“ galima rasti temą, kurios nėra A. Alekno Bažnyčios istorijos darbuose. Matyt, todėl, kad vidurinių amžių istorija yra platesnis dalykas ir reikėjo ją pradėti nuo „Senųjų Europos gyventojų“ skyriaus. J. Totoraitis taip nusakė rasių ir kultūros santykį: „Ne visos tautos virto kultūringomis. Juodoji ir tamsioji rasė dar ir dabar nėra įėjusios į istoriją. Raudonoji turėjo savo kultūrą, bet ta žlugo, kaip tik susidūrė su europiečiais. Geltonosios rasės tik kinai ir japonai sudarė savo kultūrą. Bet ji didelės įtakos žmonijai nepadarė. Istorijos ir *kultūros nešėjai yra baltosios rasės tautos.*“ J. Totoraitis pabrėžia Bažnyčios, kaip kultūros nešėjos, vaidmenį:

Viduriniuose amžiuose du nauju veiksmu įeina į istoriją ir griežtai ją skiria nuo senovės: nauja tikyba – *krikščionybė*, ir nauja tauta – *germanai*. Krikščionybė stoja į stambeldystės vietą, germanai – į sugriautos Romos imperijos vietą. Prie tų dviejų veiksmų prisideda dar ir trečias – *senovės kultūra*, kurią, begriūvant Romos imperijai, išgelbėjo *Bažnyčia*. Tie trys veiksniai viduriniuose amžiuose išaugino naują krikščionių kultūrą, kurioje išsiplėtojo naujos valstybės, naujos tautos, nauji miestai, nauji mokslo ir švietimo centrai. Vienatinė tos *kultūros nešėja ir kūrėja buvo Bažnyčia*, kuri ne tik ją ugdė, bet ir vadovavo Vakarų Europos tautoms.¹⁴

Krikščioniškosios ir apskritai europietiškosios civilizacijos išskirtinumo akcentavimas buvo įprastas XIX a. antrosios pusės ir XX a. pirmosios pusės akademinėje literatūroje, iš kurios patekdavo ir į mokyklinius vadovėlius. Claude'as Lévi-Straussas rašė:

Kai biologines rases mėginama charakterizuoti pagal specifines psichologines savybes, tiek pozityvus, tiek negatyvus jų apibūdinimas prasilenkia su moksline tiesa. <...> Pasaulyje žymiai daugiau kultūrų nei rasių, juk vienos skaičiuojamos tūkstančiais, o kitos – vienetais.¹⁵

Deja, šios mintys pasirodė daug vėliau negu Josepho Arthuro de Gobineau – rasiščių teorijų „tėvo“, kuris rasinę žmonių nelygybę aiškino ne kiekybiniu, o kokybiniu požiūriu. Kita vertus, krikščioniškasis eurocentrizmas buvo būdingas ir XIX a. – XX a. pirmosios pusės vokiškajai akademiniai istoriografijai. Antai Leopoldas von Ranke teigė, kad indai ir kinai „neturi istorijos“, o jų istorija priklauso gamtos (sic!) istorijos sričiai¹⁶. J. Totoraičio, kaip ir daugelio kitų Lietuvos istorikų darbams, didelę įtaką darė vokiškoji istoriografijos tradicija.

Kryžiaus karai

Šiuolaikinėje istoriografijoje apie kryžiaus karų priežastis ir reikšmę yra paskelbta daugybė darbų. Skiriamos dvi pagrindinės – „tradicionalistinė“ ir „pliuralistinė“ istoriografinės kryptys¹⁷. Pirmosios atstovai tradiciškai teigia, kad lėmė kryžiaus karais tikinčiųjų pastangos išlaisvinti Jeruzalę ir Šventąjį Kapą; antrosios krypties atstovų vertinimai įvairuoja – nuo „gynybinio karo“, „kolonizacijos“ iki „prievaratos eksporto“ ir

„nesusipratimo“ teorijų. Kokio požiūrio į šią vieną „populiariausių“ Bažnyčios istorijos ir visos istorijos problemų laikėsi A. Alekna ir J. Totoraitis? Atsakymą galima rasti jų vadovėliuose.

Zenonas Ivinskis atidžiai konspektavo profesoriaus J. Totoraičio ir docento P. Penkausko paskaitas. Pastarasis teigė:

Kryžiaus karų dalyviai mirdavo ramiai ir su šypsena veide, nes buvo įsitikinę, kad po karčių šio gyvenimo dienų, juos laukia amžinojo gyvenimo džiaugsmas <...>. Romantikui užtenka šitokių prajovų. Istorikas turi šalčiau žiūrėti. Mat istorija turi pagrindą apie istorijos Kryžių karų laikotarpį matyti. Istorija mato, kad šalia kilnių dalyvių buvo ir didelių egoistų, kurie keliavo egoistiniais norais. Istorija vertina veikėjus ne sulig norų, užsimojimų bei jų karščio laipsnio, bet sulig laimėjimų, pasekmių, kokius ten veikėjai priėjo. <...> Kryžiaus karų vyriausias tikslas buvo pralaužti Islamo galybę? Ar tai pavyko? Nepavyko. Kryžiaus karai tik kur ne kur pralaužė Islamui mažas sprageles. Tos kovos teturėjo tik vietos reikšmės. Taigi ar apsimokėjo tiek aukų? Kryžiaus karai parodė mahometonams vienybės reikalą ir turkams Osmanams atidavė vadovavimą. Taigi jiems buvo dar net naudingas.¹⁸

Kaip matyti, P. Penkauskas stengėsi studentams skiepyti kritišką istorijos sampratą, skatino matyti ir kitas istorinių procesų priežastis bei pasekmes.

J. Totoraitis vadovėlyje „Vidurinių amžių istorija“ taip pat įvairiapusiškai aptarė kryžiaus karų reikšmę: „Kryžiaus karai, nors daug buvo padėta pastangų, daug paaukota gyvybių, savo tikslo nepasiekė – Šventoji žemė pasiliko, kaip ir buvusi, netikėlių rankose. Atrodo, kad kryžiaus karai buvo padaryti tik Jeruzalės karalystei ir Lotynų imperijai, kurios gyvavo labai trumpai, įkurti.“ Kita vertus, „per kryžiaus karus labai pakilo prekyba ir pramonė. Tarp vakarų Europos miestų ir tarp Sirijos bei Palestinos uostų radosi daug reikalų ir užsimezgė įvairių santykių. <...> Kryžiaus karai – tai susidūrimas dviejų pasaulių, skirtingų tikybos ir kultūros atžvilgiu. <...> Vakarų Europa, savo tikslo kad ir nepasiekusi, gavo čia naujo impulso, kuris ėmė keisti nusistovėjusias gyvenimo formas“¹⁹. J. Totoraitį, kaip matyti, galima laikyti „pliuralistinio“ požiūrio atstovu.

A. Alekna „Bažnyčios istorijoje“ naudojo teologo ir istoriko Franzo Josepho Holzwartho „Visuotinė istorija“, Josepho Kardinalo Hergenrötherio „Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte“, Jakobo Markso „Kirchengeschichte“, Innsbrucko universiteto profesoriaus Ludwigo von Pastoro „Geschichte der Päpste“, Fritzo Tillmano „Die Quellen des Lebens Jesu“²⁰. Veikale randama tokių minčių apie islamą:

Magometo rojus nė kiek nepanašus į krikščionių dangų, visa jo laimė baigiasi kūno pasigerėjimu. Doros mokslas Magometo tikėjime reikalauja daugiausia paviršutinių darbų.²¹

Apie kryžiaus karus sudaromas gana „tradicinis“ vaizdas:

Išsidirbo tarp krikščionių kareivių kai kurie papročiai, kurie doriškai aukštai iškėlė ir papuošė vidurinių amžių ricierius. Krikščioniškas ricieris savo pareiga laikė ginti prispaustusius ir silpnuosius.²²

Inkvizicija

Inkvizicijos istorija – viena iš kontroversiškiausių temų Bažnyčios istorijoje. Šiuolaikinėje istoriografijoje, po 1975 m. (Francisco Franco mirties) atsivėrus archyvams Ispanijoje ir Romoje, sustiprėjo „revizionistinė“ kryptis. Pastarojo dešimtmečio autoriai: Edwardas Petersas, Henry'is Kamenas, Franzas Josephas Holzwarthas, Helen Rawlings, iškėlė mintį, jog inkvizicijos įvaizdis buvo sukurtas iš mitų ir legendų²³.

Galima pastebėti, kad A. Alekna ir J. Totoraitis laikėsi panašaus požiūrio. Be to, vertinant inkviziciją, A. Alekna vadovėlyje ragina laikytis ir istorizmo principo:

Apie inkviziciją reikia spręsti laikantis anų laikų nuomonių. Tuomet visuomenė buvo nuomonės, kad heretikai baustini mirtimi. <...> Bažnyčios priešininkų paduodamos žinios apie inkvizicijos aukų skaičių labai perdėtos.²⁴

A. Alekna rašo panašiai, kaip ir 1940 m. publikuoto veikalas „Didieji inkvizitoriai“ (Characters of the Inquisition) autorius Williamas Thomas Walshas²⁵. J. Totoraitis, rašydamas apie inkviziciją, paminėjo ir kitus inkvizitorių motyvus:

Dominikonai to darbo ėmėsi uoliai. Jie greitai pasisavino neribotą valdžią ir ėmė sekti visus heretikus ir įtariamus ir traukti teisman. <...> Kad buvo visokių inkvizitorių, tai ir inkvizicija kai kur buvo gana žiauri, ypač kai ji buvo panaudojama įvairių feodalų kaip kovos priemonė su savo politiniais priešais. Prieš tokius žiaurius inkvizitorius ėmė kovoti pranciškonai ir popiežius. <...> Dominikonai to darbo ėmėsi uoliai. Jie greitai pasisavino neribotą valdžią ir ėmė sekti visus heretikus ir įtariamus ir traukti teisman.²⁶

J. Totoraitis pabrėžė, kad viduramžiai inkviziciją „pilnai pateisina“, nes svarbiausia buvo – išganyti sielą, taigi istorizmo principas čia išlaikytas.

Karaliai inkviziciją laikė savo rankose, nes jie skirdavo didįjį inkvizitorių, kuris paskui pats sau rinkdavosi padėjėjus. Gana dažnai atsitikdavo, kad karaliui ji būdavo ginklas vyskupams arba didikams kirsti, kurių elgimasis buvo jam nepatogus.²⁷

J. Totoraitis paskelbė ir atskirą straipsnį apie inkviziciją, jame teigė, jog Ispanijos inkvizicija buvo Bažnyčios institucija, bet apribota karalių valdžios ir naudojama jų valstybės tikslams²⁸.

Reformacijos vertinimas

Augustinas Janulaitis, socialdemokratiškų pažiūrų teisininkas ir istorikas, A. Alekno politinis oponentas XIX a. pabaigos – XX a. lietuviškoje spaudoje, paskaitose studentams aiškino, kad tyrinėtojas, būdamas gyvos visuomenės žmogus, savo laikų nuomos nenoromis perkelia į praeitį: „Aristokratas, rašydamas <...> kitaip žiūrės negu demokratas, katalikų kunigas, pasakodamas apie reformaciją, kitaip galvos, negu evangelistų kunigas.“²⁹

Tas „kitas galvojimas“ buvo būdingas A. Aleknai, kuris „Bažnyčios istorijoje“, iš pradžių pažymėjęs, jog „sumišimai, pasidarę Bažnyčioje, atsiradus kartu dviem ir net trimis papoms, sumažino krikščionių tautų pasitikėjimą aukščiausio Bažnyčios ganytojo valdžia. Visur girdžiama buvo reikalavimų, kad būtų atitaisyta Bažnyčios tvarka ir pašalinti netikusieji papročiai. Ir tikrai daug daiktų buvo taisytinų“, reformacijos priežastis nusakė paprastai ir kartu vienpusiškai: „Trūko jam [Martinui Lutheriui] nusižeminimo, per daug savimi pasitikėjo, ilgainiui ėmė apleisti maldą, niekinti gerus darbus. <...> Visa žmogaus teisybė esanti tiktai Jėzaus Kristaus nuopelnuose, ir patsai įtikėjimas į tuos nuopelnus padarąs žmogų teisingu Dievo akyse. Išsidirbti tokią nuomonę apie žmogaus nuteisinimą Liuteris galėjo dėlto, kad jis teologijos gerai nemokėjo, jo lavinimasis moksluose buvo daugiau humanistiškas.“³⁰

Panaši nuostata pakartota ir apibūdinant protestantizmo plitimo priežastis Lietuvoje:

Gilesnių greito protestantizmo išsiplėtimo priežasčių reikia ieškoti pačių dvasininkų gyvenime. Reformacijos judėjimui parengė dirvą Lietuvoje ne kas kita, kaip stambūs dvasininkų trūkumai: jų be galo menkas apsišvietimas ir žema dora.³¹

A. Aleknos šališkumas neliko nepastebėtas recenzentų – neįvertinta protestantų įtaka kultūrai, jų išsilavinimas vadinamas „tariamu mokslingumu“, pastebimas kai kurių faktų nutylėjimas³².

J. Totoraitis reformacijos priežastis taip pat aiškino paprastai, bet stengėsi išlikti objektyvus:

Saksonijos kurfiursto Fridriko pakviestas profesorium į Vitembergą [Martinus Lutheris] atvėso nuo savo pirmojo karščio ir apsileido dvasinėse pareigose. Čia jis po ilgų vidujinių sielos kovų įsitikino, kad žmogaus sielos išganyką gali užsipelnyti *ne darbais, bet vienu tiktai tikėjimu*.³³

A. Aleknos mokinys Z. Ivinskis dėl reformacijos reikšmės Lietuvos kultūrai diskutavo su Konstantinu Avižoniu. Atsakydamas į pastarojo kritiką jo rašytai A. Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“ daliai, užrašuose pasižymėjo:

Lietuvos protestantai suskato lietuviškai sakyti pamokslus ir spausdinti lietuviškuosius raštus tik tada, kai to griebėsi atsigavę katalikai (p. 253). Tai jau visiškai sąmoningas faktų iškraipymas! Avižonis triumfuoja: „tegu autorius pasiskaito, kad ir trumpiausią lietuvių literatūros istoriją ir pamatys, kad pačios pirmosios liet. knygos buvo protestantų parašytos ir išleistos, o katalikai tik po kelių dešimtų metų pradėjo jas spausdinti.“ Čia jau pasaulėžiūros dalykas. Dr. Aviž. negali kitam užmesti savos nuomonės. <...> pirmieji lietuviškas knygas pradėjo spausdinti protestantai, bet ne katalikai (aš turiu galvoje tik D. Lietuvą).³⁴

Čia matyti vertinimai „iš skirtingų varpinių“ – katalikiškosios ir protestantiškosios. A. Alekna ir J. Totoraitis žvelgė „iš vienos varpinės“, bet pastarasis stengėsi laikytis faktų ir per daug nenukrypti į jų aiškinimus ten, kur pirmajam tai atrodė būtina pabrėžti.

Buvusių studentų vertinimai

Z. Ivinskis profesorių A. Alekną vertino kaip vieną pirmųjų kritiškosios istoriografijos atstovų: „Kritiškas ir atsargus Alekna buvo reikalingas po tų romantikų istorikų, kurie galėjo pigiais šaltiniais paskelbti, kas jiems nepriklausė.“³⁵ „Jis padaro didelį šuolį pirmyn, remdamasis tik šaltiniais, valo Lietuvos istoriją nuo legendų ir faktų iškraipymų.“³⁶

Simas Sužiedėlis apie profesorių A. Alekną rašė:

Ieškodamas tikros tiesos, jis nepasiduodavo jokioms iliuzijoms, neskelbė ir ne-tvirtino to, ko negalima buvo paremti faktais ar šaltiniais. Dėl to jo tartas žodis – buvo patikrintas ir dokumentuotas.³⁷

Daugiau „filosofuojančius“ savo referatuose studentus seminaruose visada sutikdavo jo griežtas veto³⁸.

Bronius Dundulis prisiminė: „Jo vadovaujami Lietuvos istorijos seminarai arba pratybos duodavo studentams daug naudos, nors būdavo ir sunkoki.“³⁹

Paulius Šležas teigė:

Profesorius patardavo be pasigailėjimo braukti perdėjimus, spėliojimus ar niekuo neparemtas pranašystes. <...> Jo seminarai iš istorijos būdavo įdomūs, nors kiek ir sunkoki; padarytos studento darbui pastabos ir kritika – vertinga.⁴⁰

P. Šležas pažymėjo, kad profesorius A. Alekna istorijos mokslui taikė pragmatinį genetinį metodą, pagal kurį neužteko vien faktus patikrinti ir registruoti, – mokslas turi susekti bendruosius dėsnius, kurie veikia istorijos procese. Istorikas neprivalo moralizuoti, o kaip mokslininkas ieškoti tiesos⁴¹. Realybėje, kaip matyti jo Bažnyčios istorijos darbuose, ne visuomet šio principo laikytasi.

Antanas Kučinskas rašė, kad J. Totoraitis savo paskaitoms universitete labai kruopščiai rengdavosi, visada pirmiau pasirašydavo tekstą. Jau 1905 m. „Vilniaus žiniuose“ kėlė Lietuvos istorijos draugijos ir žurnalo steigimo reikalą, pirmasis iš lietuvių pradėjo moksliniais metodais tyrinėti Lietuvos istoriją⁴². Z. Ivinskis taip pat daug ko (nuo istorijos mokslo sampratos iki paleografijos subtilybių) išmoko iš „kritišku metodu“ dirbusio J. Totoraičio⁴³.

Išvados

1. J. Totoraičio vadovėliuose Bažnyčios istorijos temos ir problemos aptariamoms daug atsargiau negu A. Aleknos darbuose. J. Totoraitis buvo susipažinęs su istorijos tyrimų metodologija ir teorijomis, vadovavosi Ernsto Bernheimo nuostatomis.

2. A. Alekna pažymėjo, jog kryžiaus karuose dalyvavę vien „aukštos doros“ riteriai, J. Totoraitis pabrėžė dviejų pasaulių susidūrimą, kurio metu Vakarų Europa savo tikslo nepasiekė, tačiau patyrė kultūrinę įtaką. Sąlygiškai A. Alekną galima laikyti „tradicionalistinio“, J. Totoraitį – „pliuralistinio“ kryžiaus karų istorijos vertinimo šalininkais.

3. Rašydami apie inkviziciją abu istorikai rėmėsi istorizmo principu – nuostatos laikytis

„anų laikų nuomonių“. J. Totoraitis, be to, dar užsiminė apie inkvizitorių piktnaudžiavimą valdžia.

4. Vertindamas reformacijos reikšmę istorijoje, A. Alekna kaip pagrindinę jos priežastį nurodė menką dvasininkų išsilavinimą, J. Totoraitis apibendrinamųjų teiginių vengė ir stengėsi kiek įmanoma išlaikyti kritiškosios historiografijos standartus. Nors J. Totoraičio vadovėliuose krikščioniškojo eurocentrizmo idėjos buvo akivaizdžios, rašyta apie „baltąją rasę“ kaip „kultūros nešėją“, tai atitiko tuometinį akademinį diskursą.

NUORODOS

- ¹ „Der Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263“.
- ² *Dambrauskas-Jakštas A.* Kan. Ant. A. Alekna – visuomenės darbuotojas ir mokslininkas // *Rytas*. 1930. Nr. 144. P. 3–4.
- ³ *Merkys V.* Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo. Vilnius: Mintis. 1999. P. 15.
- ⁴ *Merkys V.* Alekna Antanas // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2001. T. 1. P. 304.
- ⁵ *Norkus Z.* Istorika. Istorinis įvadas. Vilnius: Taura. 1996. P. 159.
- ⁶ *Merkys V.* Jonas Matusas – XIX amžiaus Lietuvos istorijos tyrinėtojas // *Mūsų praeitis*. Nr. 5. 1997. Vilnius. 1998. P. 105.
- ⁷ *Ivinskis Z.* Prof. J. Totoraičio „Istorijos metodas“ 1927 m. pavasario sem. // *LNB RS*. F. 29–24. P. 9.
- ⁸ *Profesorius Augustinas Voldemaras.* Raštai. 90 metų sukakčiai paminėti. Chicago. 1973. P. 53.
- ⁹ Ten pat. P. 56–57.
- ¹⁰ Ten pat. P. 64–65.
- ¹¹ Ten pat. P. 67.
- ¹² Ten pat. P. 72.
- ¹³ *Vaišvilaitė I.* Apie istoriją, Apvaizdą ir laisvą valią // *Naujasis Židiny-Aidai*. 2004. Nr. 5. P. 266–267.
- ¹⁴ *Prof. dr. Jonas Totoraitis.* Vidurinių amžių istorija. Antra papildyta ir iliustruota laida. Marijampolė. 1930. P. 5–6; 7–8.
- ¹⁵ *Lévi-Strauss C.* Rasė ir istorija. Vilnius: Baltos lankos. 1992. P. 5–6.
- ¹⁶ *Iggers G. Georg.* Historiografia XX wieku. Warszawa. 2010. S. 24.
- ¹⁷ Istorigrafijos apžvalgą galima rasti <http://www.crusades-encyclopedia.com/tradvsplur.html>. Žiūrėta 2011 04 08.
- ¹⁸ *Penkauskas P.* Vidurinių amžių istorija. Lietuvos u-to Teolog.-filosofijos fak. prof. Pr. Penkausko 1928 m. pavasario semestro paskaitų užrašai. P. 6–7.
- ¹⁹ *Prof. dr. Jonas Totoraitis.* Vidurinių amžių istorija. P. 166–168.
- ²⁰ *Alekna A.* Bažnyčios istorija. Ketvirtasis leidimas. Kaunas. 1929.
- ²¹ Ten pat. P. 67.
- ²² Ten pat. P. 90.
- ²³ *Rawlings H.* The Spanish Inquisition. Blackwell Publishing. 2006.
- ²⁴ Ten pat. P. 104.
- ²⁵ *Volšas V. T.* Didieji inkvizitoriai. Vilnius: Ardor. 1999.
- ²⁶ *Prof. dr. Jonas Totoraitis.* Vidurinių amžių istorija. P. 178.
- ²⁷ *Dr. Jonas Totoraitis.* Naujųjų amžių istorija. Marijampolė. 1923. P. 14.
- ²⁸ *Totoraitis J.* Inkvizicija // *Ateitis*. 1926. XVI metai. P. 28–38.

- ²⁹ *Janulaitis A.* Paskaitos iš Lietuvos istorijos. 1928-X-10 // LMAVB RS. F. 267. B. 1257. L. 66–68.
- ³⁰ *Alekna A.* Bažnyčios istorija. P. 147–148.
- ³¹ *Alekna A.* Katalikų bažnyčia Lietuvoje / red. J. Stakauskas. Kaunas. 1936. P. 64.
- ³² *Balsytė I.* Antanas Alekna – Lietuvos ir Bažnyčios istorikas // LKMA metraštis. Vilnius. 1999. T. XIV. P. 359.
- ³³ *Dr. Jonas Totoraitis.* Naujųjų amžių istorija. P. 30.
- ³⁴ *Ivinskis Z.* Atsakymas į K. Avižonio recenziją – pastabos dėl Z. Ivinskio dalies Adolfo Šapokos „Lietuvos istorijoje“ // LNB RS. F. 29-557. L. 3–4.
- ³⁵ *Ivinskis Z. A.* Alekna – Lietuvos istorijos tyrinėtojas // Naujoji Romuva. 1936. Nr. 9 (269). P. 198.
- ³⁶ *Ivinskis Z.* Naujojo leidimo Daukantas // XX amžius. 1940. Nr. 131.
- ³⁷ *Sužiedėlis S. A. a. Prof. Kan. Antanas Alekna* // Tiesos kelias. T. II. 1930. Nr. 9. P. 544.
- ³⁸ Ten pat.
- ³⁹ *Dundulis B. A. a. Prof. Kan. Antanas Alekna* // Ateitis. 1930. Nr. 8–9. P. 364.
- ⁴⁰ *Šležas P. A. a. prof. A. Alekna* // Židiny. 1930. Nr. 7 (67). P. 69–70.
- ⁴¹ Ten pat. P. 69–71.
- ⁴² *Kučinskas A.* Prof. Kun. Dr. Jonas Totoraitis // Athenaeum. 1933. Kaunas. T. IV. P. 3–16.
- ⁴³ *Selenis V.* Zenonas Ivinskis 1918–1940 metų istorikų bendrijos kontekste // SOTER. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2009. Nr. 29 (57). P. 88–89.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. *Alekna A.* Bažnyčios istorija. Ketvirtasis leidimas. Kaunas. 1929.
2. *Alekna A.* Katalikų bažnyčia Lietuvoje / red. J. Stakauskas. Kaunas. 1936.
3. *Balsytė I.* Antanas Alekna – Lietuvos ir Bažnyčios istorikas // LKMA metraštis. Vilnius. 1999. T. XIV. P. 333–410.
4. *Dambrauskas-Jakštis A.* Kan. Ant. A. Alekna – visuomenės darbuotojas ir mokslininkas // Rytas. 1930. Nr. 144. P. 3–4.
5. *Dr. Jonas Totoraitis.* Naujųjų amžių istorija. Marijampolė. 1923.
6. *Dundulis B. A. a. Prof. Kan. Antanas Alekna* // Ateitis. 1930. Nr. 8–9. P. 361–365.
7. *Iggers G. Georg.* Historiografia XX wieku. Warszawa. 2010.
8. *Ivinskis Z. A.* Alekna – Lietuvos istorijos tyrinėtojas // Naujoji Romuva. 1936. Nr. 9 (269). P. 196–198.
9. *Ivinskis Z.* Atsakymas į K. Avižonio recenziją – pastabos dėl Z. Ivinskio dalies Adolfo Šapokos „Lietuvos istorijoje“ // LNB RS. F. 29-557. L. 3–4.
10. *Ivinskis Z.* Naujojo leidimo Daukantas // XX amžius. 1940. Nr. 131.
11. *Ivinskis Z.* Prof. J. Totoraičio „Istorijos metodas“ 1927 m. pavasario sem. // LNB RS. F. 29–24. P. 9.
12. *Janulaitis A.* Paskaitos iš Lietuvos istorijos. 1928-X-10 // LMAVB RS. F. 267. B. 1257. L. 66–68.
13. *Kučinskas A.* Prof. Kun. Dr. Jonas Totoraitis // Athenaeum. 1933. Kaunas. T. IV. P. 3–16.
14. *Lévi-Strauss C.* Rasė ir istorija. Vilnius: Baltos lankos. 1992.
15. *Merkys V.* Alekna Antanas // Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2001. T. 1. P. 304.
16. *Merkys V.* Jonas Matusas – XIX amžiaus Lietuvos istorijos tyrinėtojas // Mūsų praeitis. Nr. 5. 1997. Vilnius. 1998. P. 105.
17. *Merkys V.* Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo. Vilnius: Mintis. 1999.
18. *Norkus Z.* Istorika. Istorinis įvadas. Vilnius: Taura. 1996.
19. *Penkauskas P.* Vidurinių amžių istorija. Lietuvos u-to Teolog.-filosofijos fak. prof. Pr. Penkausko 1928 m. pavasario semestro paskaitų užrašai. P. 6–7.

20. Prof. dr. Jonas Totoraitis. Vidurinių amžių istorija. Antra papildyta ir iliustruota laida. Marijampolė. 1930.
21. Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai. 90 metų sukakčiai paminėti. Chicago. 1973.
22. Rawlings H. The Spanish Inquisition. Blackwell Publishing. 2006.
23. Selenis V. Zenonas Ivinskis 1918–1940 metų istorikų bendrijos kontekste // SOTER. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2009. Nr. 29 (57). P. 85–97.
24. Sužiedėlis S. A. a. Prof. Kan. Antanas Alekna // Tiesos kelias. T. II. 1930. Nr. 9. P. 536–545.
25. Šležas P. A. a. prof. A. Alekna // Židinys. 1930. Nr. 7 (67). P. 69–71.
26. Totoraitis J. Ar senovės lietuviai turėjo savo „Rig-Vedą ar Avestą“ vadinamą „Įvairių knygą“ arba „Tikrąją bibliją“ // Vadovas. 1913. T. XIV. P. 5.
27. Totoraitis J. Der Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263. Freiburg. 1905.
28. Totoraitis J. Inkvizicija // Ateitis. 1926. XVI metai. P. 28–38.
29. Vaišvilaitė I. Apie istoriją, Apvaizdą ir laisvą valią // Naujasis Židinys-Aidai. 2004. Nr. 5. P. 266–267.
30. Volšas V. T. Didieji inkvizitoriai. Vilnius: Ardor. 1999.

Gauta: 2011 05 24

Parengta spaudai: 2011 09 07

Valdas SELENIS

CHURCH HISTORY IN SYNTHETIC WORKS OF PROFESSORS OF THE DEPARTMENT OF THEOLOGY-PHILOSOPHY AT VYTAUTAS MAGNUS UNIVERSITY ANTANAS ALEKNA AND JONAS TOTORAİTIS

S u m m a r y

Both pioneers of Lithuanian academic historiography – priest Antanas Alekna (1872–1930) and Marianite monk Jonas Totoraitis (1872–1941) mark their 140th birth anniversaries in 2012. J. Totoraitis defended the first thesis on Lithuanian historical theme (about King Mindaugas) in 1904 at Catholic University of Fribourg in Switzerland. Since the 1923 fall semester he gave universal history and historical methodology courses at University of Lithuania. Some of Totoraitis works, like “The Church history in Lithuania” are lost and still unpublished. A. Alekna acquired the licensee of Theology degree in 1897 at St. Petersburg Spiritual Academy. He had never been trained as a historian and began to study history in an amateur way. The author of this article has set a task to analyze the problems of the Church history in textbooks of A. Alekna and J. Totoraitis and also to compare their interpretation. The article analyzes such topics as the Christian Civilization, the Crusades, the Inquisition, and the Reformation referred in textbooks which had been published in 1920–1939. These topics are chosen as the most popular and controversial in public, as well as in historical and academic discourse.

Author of this article concluded that J. Totoraitis was much more cautious than A. Alekna in his historical works. J. Totoraitis was familiar with the historical methodology, especially from Ernst Bernheim works. A. Alekna pointed out that the Crusades involved only knights of “high moral”, J. Totoraitis highlighted that during this historical process two worlds had clash and Western Europe has not reached its goal to liberate the Holy Sepulchre but suffered from a cultural influence. A. Alekna could be relatively considered as a historian of “traditionalistic” view, J. Totoraitis – as of “pluralistic” one. Writing about the Inquisition two historians followed the principle of historicism, which requires showing things how they were in the past, but not “judging” from modern perspective.

A. Alekna as the main cause of the Reformation identified poor education of the clergy; J. Totoraitis tried to avoid categorical statements as much as possible in order to maintain the standards of critical historiography. Although in J. Totoraitis textbooks ideas of Christian Eurocentrism were significant (“white race” as “culture bearer”). It matched the academic discourse of their era.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Antanas Alekna, Jonas Totoraitis, Bažnyčios istorija, Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultetas, Kryžiaus karai, inkvizicija, reformacija.

KEYWORDS: Antanas Alekna, Jonas Totoraitis, the Church history, the Department of Theology-Philosophy of Vytautas Magnus University, the Crusades, the Inquisition, the Reformation.

Valdas SELENIS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedros lektorius. Mokslinių tyrimų sritis: Lietuvos istorijos mokslas. El. paštas valdas.selenis@vpu.lt.

Valdas SELENIS – PhD in history, lecturer at the Department of Lithuanian History at Vilnius Pedagogical University. The field of investigation: Lithuanian historical science. E-mail: valdas.selenis@vpu.lt.